भेदोऽस्तु वर्णानां तारमन्द्रवदिति" । तथा "श्रुणोति य इमं स्फोटं सुप्ते श्रोत्रे च शून्यदृक् । येन वाक् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मनः" इति मन्नूषाधृतभागवतवचने स्फोटात्मकशब्दश्रवणस्यात्मविद्भूतोक्त्या स्फोटरूपशब्दोऽर्थात् इत्यवगम्यम् । हरिवंशेऽपि "अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः" इति स्फोटस्य व्यञ्जकवर्णाश्रयत्वमभिहितम् । एतन्मताभिप्रायेणैव "स्फोट इत्याहेति" शारीरकभाष्ये स्फुटव्युत्पादनम् "वर्णा एव तु शब्द इति भगवानुपवर्ष इति" निराकरणमूलं यवर्णग्रहणात् तन्मताभिप्रायेण । "न स्फोटः प्रतीत्यप्रतीतिभ्यामिति" सांख्यसूत्रेऽपि स्फोटखण्डनमुपवर्षमताभिप्रायेणेति सर्वं सुस्थम् । स च स्फोटो वर्णपदादिभेदेन अनेकविधो बाहुल्यभयात् न प्रपञ्चितः । तस्य स्फोटस्याभिव्यक्तौ प्राकृतस्य ध्वनेः कारणत्वं चिरचिरतरस्थितौ तु प्राकृतध्वनिजातवैकृतध्वनेरिति विवेकः । तथा च वाक्यपदीये "स्फोटस्य ग्रहणे हेतुः प्राकृतो ध्वनिरिष्यते" इति । "स्थितिभेदे निमित्तत्वं वैकृतः प्रतिपद्यते" इति च स्थितिभेदे चिरचिरतरकालस्थितौ ध्वनिस्तु पूर्वकथितः । तस्य च स्फोटस्य नित्यतया ध्वनिगतह्रस्वदीर्घादिकालस्य तत्रोपचारः । प्रतिपादितञ्च तथैव वाक्यपदीये "स्फोटस्याभिव्यक्तेः कालस्य ध्वनिकालानुपातिनः । स्वभावतस्तु नित्यत्वात् ह्रस्वदीर्घप्लुतादिषु । प्राकृतस्य ध्वनेः कालः शब्देष्वुपचर्यते" । शब्दस्य स्फोटस्य नित्यतया अभिव्यक्तिकालस्य ह्रस्वदीर्घादिषु प्राकृतध्वनेः कालः तारत्वादिधीहेतुरुपचर्यते इति तदर्थः । एवञ्च विलम्बितोच्चारणस्थले तत्तद्वर्णानां तद्बोधजनितसंस्कारानां वा बहुक्षणपर्यन्तं स्थायित्वकल्पनामपेक्ष्य एकस्यैव शब्दस्याभिव्यक्त्यनन्तरं जायमानेन वैकृतेन ध्वनिना बहुकालस्थितिकल्पने लाघवमित्यपि द्रष्टव्यम् । भेरीशब्दादौ च ध्वन्यभिव्यक्त्यनन्तरं जायमानप्राकृतध्वनेर्बहुकालस्थायित्वदर्शनेन अत्रापि तथाकल्पनौचित्यात् । अतएव च महाभाष्ये "एवं तर्हि स्फोटः शब्दो ध्वनिः शब्दगुणः" इत्यादिनाऽभिव्यक्त्युपकारकत्वेन ध्वनेः स्फोटरूपशब्दगुणत्वमभिहितमभिहितञ्च ध्वनेर्ह्रस्वदीर्घत्वेनापि भानम् यथा "ध्वनिः स्फोटस्य शब्दानां ध्वनिस्तु खलु लक्ष्यते । ह्रस्वो महांश्च केषाञ्चित् स्वयं नैव स्वभावतः" इति न स्वभावतस्तद्रूपेण स्फोटोऽलक्ष्यत इत्यर्थः । ध्वनिविकारे च वायुसंयोगविशेषस्य हेतुत्वं तस्य बहुकालस्थायित्वे विलम्बितत्वमल्पकालस्थायित्वे द्रुतत्वमिति विवेकः । एवं बहुविधेषु स्फोटेषु वाक्यस्फोटस्यैव सिद्धान्ते मुख्यतया तस्यैव बोधकत्वं तद्घटकपदानान्तु पटमध्यवर्त्तिवर्णवत् निरर्थकत्वं विशिष्टार्थद्योतनायैव तेषां प्रयोगात् । तथा च "ब्राह्मणार्थो यथा नास्ति कश्चित् ब्राह्मणकम्बले । देवदत्तादयोवाक्ये तथैव स्युर्निरर्थकाः" इति । "पदे न वर्णा विद्यन्ते वर्णेष्ववयवा न च । वाक्यात् पदानामत्यन्तं प्रविवेको न कश्चनेति" च वाक्यपदीये पदाद्यसद्भावं दर्शयति । तथा "वाक्यस्फोटोऽतिनिष्कर्षे तिष्ठतीति मतस्थितिरिति" हरिकारिकायां सिद्धान्ते वाक्यस्फोटस्यैव सिद्धिरिति प्रतिपादितम्" । २व्रणभेदे च (फोड़ा) राजनि० ।

स्फोटक पु० स्फुट-ण्वुल् । (फोड़ा) १व्रणभेदे हेमच० २विदारके च ।

स्फोटन न० स्फुट-ल्युट् । १विदारणे २विकाशने च भरतः

स्फोटनी स्त्री स्फुटतेऽनया स्फुट-ल्युट् ङीप् । वस्त्रबन्धनकरणे यन्त्रभेदे (भोंमरी) हिन्दुपको० ।

स्फोटबीजक पु० स्फोटस्य व्रणभेदस्य बीजम् ततः स्वार्थे कः । भल्लातके राजनि० । तत्फलनिर्यादर्शायोगात् व्रणोत्पत्तिर्नोक्तिता ।

स्फोटायन पु० स्फोट एवायनं अर्थबोधकतयाऽवयवं तस्य । अर्थबोधकत्वेन स्फोटाभ्युपगन्तरि वैयाकरणे मुनिभेदे "अवङ् स्फोटायनस्य" पाणिनिः । [निका० ।

स्फोटिका स्त्री स्फुट-ण्वुल् टापि अत इत्वम् । क्षुद्रिकायां

स्फ्य न० स्फाय-यत् नि० । खड्गाकारे यज्ञार्थे काष्ठभेदे ति० त०

स्फ्यास्थिष्टेज्याधिकरण न० अधिकरणभेदे ति० त० "स्फ्यास्थिष्टेज्याधिकरणञ्च स्फ्यस्य खड्गाकारकाष्ठस्य भक्षास्थेषनिमित्तकेज्यायामिष्टित्वेन प्रकृतिवद्विकृतिरित्यतिदेशेन दर्शात्मकप्रकृतिधर्माणां प्राप्तौ पूर्वदिनप्रातःकालीनं हवनीयदेवताबाहनमपि प्राप्तं तच्च तदानीं न विधीयते नैमित्तिके निमित्तनिश्चयवतोऽधिकारितया प्रकृते स्वाभाविभक्षास्थेषनिमित्तत्वं मयेन प्रधानानधिकारिण्याऽङ्गानधिकाराकदुत्तरदिने च निमित्तनिश्चये तदधिकारसिद्धावपि नावाहनानुष्ठानम् आवाहनस्य पूर्वदिनप्रातःकालनैयत्यादितीज्यायामावाहनं विनैवानुष्ठानम्"

स्म अव्य० स्मि-ड । १अतीते २पादपूरणे च अमरः ।

स्मय पु० स्मि-अच् । १गर्वे २अद्भुतरसस्थायिभावे च मेदि० ।